

УДК 781(477–25):82–94«18»

Мусяченко О.С.,

аспірантка кафедри історії України
Київського університету імені Бориса Грінченка,
викладач Університетського коледжу

МУЗИКА У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ КИЇВСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА СТОРІНКАХ ЩОДЕННИКА О.Ф. КІСТЯКІВСЬКОГО

У статті досліджується місце музики у повсякденному житті київської інтелігенції другої половини XIX ст. за матеріалами щоденника професора О.Ф. Кістяківського.

Ключові слова: щоденник, О.Ф. Кістяківський, повсякденне життя, київська інтелігенція, друга половина XIX ст., музика.

Як відомо, друга половина XIX — початок XX ст. є якісно новим етапом у світовій та українській історії, коли відбувалися кардинальні зміни у житті людей. Промисловий переворот, пришвидшені темпи розвитку науки і техніки, революційні та громадські рухи, стрімка урбанізація — все це змінювало стиль мислення людини. Остаточно сформувався і новий суспільний прошарок — інтелігенція, яка стала потужним рушієм суспільних змін, ініціативною і творчою силою суспільства, тією «творчою меншістю» (за А. Тойнбі), до якої «підтягується» суспільна «пасивна більшість»¹. Міська інтелігенція створює специфічне середовище, яке, у свою чергу, формує новий тип людини — міського інтелігента. Смаки, уподобання та потреби інтелігенції зазвичай мають досить широкий суспільний резонанс.

Оскільки Київ у другій половині XIX ст. був одним із центрів українського культурного життя, то роль київського середовища у загальнонаціональних процесах важко переоцінити, а музичне середовище Києва не тільки вирізняло культурну панораму міста, але й набувало більш широкого громадського значення.

¹ Інтелігенція [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://histua.com/slovník/i/inteligenciya>

Актуальність статті зумовлена потребою дослідження впливу музики у повсякденному житті київської інтелігенції у другій половині XIX ст.

Саме друга половина XIX ст. стає якісно новим етапом у розвитку музично-мистецького життя Києва: 1863 р. було засновано відділення Російського музичного товариства, 1867 р. відкрито оперний театр, 1868 р. засновано музичне училище, функціонувала певна кількість музичних шкіл і приватних репетиторів музики. У цей період у Києві сформувалося яскраве мистецько-інтелектуальне середовище, яке включало як видатних музикантів-професіоналів, так і просто глибоких шанувальників музики. Музична грамотність ставала обов'язковою та невід'ємною ознакою київського інтелігента.

Особливістю дослідження цієї теми є те, що вона знаходиться на перетині сфер дослідження багатьох дисциплін: урбаністики, локальної історії, соціальної історії, джерелознавства, історії повсякденності, історії музики, музикознавства, філософії історії. Філософський аспект характеру взаємодії між містом і мистецтвом є важливим для нашого дослідження, оскільки ми припускаємо, що саме специфічні «київські» соціокультурні умови створили сприятливе підґрунтя для формування особливого мистецько-інтелектуального середовища. У цьому контексті дуже цікавою є стаття І.Г. Яковенка «Художня свідомість і міське середовище»².

І.Г. Яковенко стверджує, що місто формує специфічне середовище для розвитку мистецтва. Мистецтво за своєю природою є міським феноменом, а природною сферою побутування мистецтва є міське середовище³. Місто стає акумулятором творчого потенціалу, який знаходить свою реалізацію у сфері мистецтва. Місто є умовою для виникнення і розвитку мистецтва⁴.

Історія української музики другої половини XIX — початку XX ст. досить ґрунтовно досліджена музикознавцями та історика-

² Яковенко І.Г. Художественное сознание и городская среда (в их взаимодействии и созидании) / И.Г. Яковенко // Город и искусство: субъекты социокультурного диалога. — М., 1996. — С. 20–25.

³ Там само. — С. 20.

⁴ Там само. — С. 21.

ми музики (зокрема, у шеститомній «Історії української музики»⁵, а однією з найбільш ґрунтовних наукових розвідок щодо музичного життя цього періоду є праця «Світ Миколи Лисенка» Тамари Булат і Тараса Філенка⁶). Дослідження Л.В. Дорогих присвячене аматорському музикуванню⁷. Проте роль музики у повсякденному житті киян ще не була вивчена у повній мірі.

Отже, метою статті є дослідження місця музики у повсякденному житті київської інтелігенції за матеріалами щоденників О.Ф. Кістяківського, а завданням — проаналізувати місце музики у повсякденному житті київської інтелігенції другої половини XIX ст. і з'ясувати, які саме аспекти музичного повсякдення можуть бути досліджені за джерелами особового походження, зокрема на матеріалах щоденників О.І. Кістяківського.

Олександр Федорович Кістяківський (1833–1885)⁸ — історик права, громадський діяч, доктор кримінального права, професор кафедри кримінального права і судочинства Університету Св. Володимира в Києві, один з ініціаторів створення і голова Київського юридичного товариства, автор наукових статей у журналах «Киевская старина» та «Университетские известия», досліджував українське звичаєве право, історію права та судовий устрій Гетьманщини, опублікував пам'ятку українського законодавства «Права, за якими судиться малоросійський народ»⁹, був батьком видатних науковців Володимира, Богдана та Ігоря Кістяківських. До постаті О.Ф. Кістяківського та його правових поглядів неодноразово зверталися дослідники¹⁰.

⁵ Історія української музики : у 6 т. — К, 2009. — Т. 2: XIX ст. — 800 с.

⁶ Булат Т., Філенко Т. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття / Т. Булат, Т. Філенко. — Нью-Йорк; К., 2009. — 408 с.

⁷ Дорогих Л.В. Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України д.п. XIX ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук / Л.В. Дорогих. — К., 1998. — 21 с.

⁸ Кістяковский А.Ф. // Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) / под ред. В.С. Иконникова. — К., 1884. — С. 252–260.

⁹ Кістяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ / А.Ф. Кістяковский. — К., 1879. — 1063 с.

¹⁰ Луцицкий И. А.Ф. Кістяковский // Киевская старина. — 1885. — № 2. — С. 406–415. Белогриц-Котляревский Л. Очерк научной деятельности профессора А.Ф. Кістяковского / Л. Белогриц-Котляревский // Киевская старина. — 1885. — № 6. — С. 438–454. Науменко В.П. Александр Федорович

Нас цікавить постать О.Ф. Кістяківського як представника київської інтелігенції з властивим їй стилем життя, інтересами, смаками. Одними з найцінніших джерел для дослідження цих аспектів повсякденного життя є матеріали особового походження, зокрема щоденники. Вони цінні як з точки зору безпосередньої реконструкції подій, так і для аналізу ставлення автора до того, що відбулося. Щоденники О.Ф. Кістяківського були опубліковані у 1994–1995 рр. (перший¹¹ і другий¹² томи відповідно). Перший том охоплює період з 1874 до 1879 р., другий — з 1880 до 1885 р.

Щоденники містять чимало епізодів, пов'язаних з музикою: відвідини оперного театру, вибір піаніно, музичні вечори і музика на заводі. На сторінках щоденників можна також зустріти згадки як про відомих культурних і громадських діячів — М.В. Лисенка, П.П. Чубинського, київського міського голову професора М.К. Ренненкампа, так і про маловідомих киян — актора Белявського, співачку Пузкову.

Розглянемо кілька найцікавіших епізодів. Перша група епізодів пов'язана з театральним мистецтвом. Одна з перших згадок у щоденнику про відвідини театру, без якого вже неможливо було уявити життя київської інтелігенції, датується 13 листопада 1876 р. (міський театр знаходився на перетині вулиць Володимирської та Кадетської). О.Ф. Кістяківський разом з дружиною відвідали оперу «Життя за царя» М.І. Глінки. Автор щоденника любив оперу та, судячи з його висновків і роздумів, непогано в ній розбирався, але бідкався через те, що за браком часу ходить туди не так часто, як хотів би: «Редко мы посещаем оперу, хотя и чувствую великое удоволь-

Кістяковский (Биографический очерк с отрывком рукописной автобиографии) / В.П. Науменко // Киевская старина. — 1895. — № 9. — С. 1–43. *Антипенко Г.С.* Постать О.Ф. Кістяківського у світлі джерел / Г.С. Антипенко // Інтелігенція і влада. — 2012. — Вип. 26: Історія. — С. 186–194. *Харитонов О.В.* Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень / О.В. Харитонов. — Х., 2010. — 252 с. *Гримич М.* Звичаєве право у дослідженнях Олександра Кістяківського / М. Гримич // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. пр. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2001. — № 9: Історико-етнологічні дослідження і національна ідея. — С. 28–33.

¹¹ *Кістяківський О.Ф.* Щоденник (1874–1885) / упоряд. В.С. Шандра та ін. — К., 1994. — Т. 1: 1874–1879. — 645 с.

¹² *Кістяківський О.Ф.* Щоденник (1874–1885) / упоряд. В.С. Шандра та ін. — К., 1995. — Т. 2: 1880–1885. — 583 с.

стиве слухать музику, как ни дубовато мое ухо. Но вечные занятия. Раз, два, три в год побывал в театре и то хорошо»¹³. Далі автор розмірковує з приводу акторів. Роль Івана Сусаніна виконував француз, який «для иностранца очень недурен, даже по игре», але для «Життя за царя», потрібна «русская душа»¹⁴.

Проблема «подвійної ідентичності» та «подвійної лояльності» київських інтелігентів другої половини XIX ст. не є темою нашого дослідження, але все ж варто зазначити, що на сторінках щоденника О.Ф. Кістяківського вона проглядається. І.Б. Гирич писав з цього приводу: «У парі з подвійною лояльністю стояла і проблема подвійної ідентичності. Подвійна лояльність — доля еліти будь-якої приєднаної території»¹⁵, а про О.Ф. Кістяківського: «...Доходило до парадоксів. Приміром, О. Кістяківський, який був одним із лідерів Київської громади у 1860-ті рр. і закликав до творення надкласової української національної партії або руху, не писав і не говорив українською»¹⁶.

Повернімося до міркувань автора щоденника стосовно відвідин опери «Життя за царя» М.І. Глінки. О.Ф. Кістяківський відзначав, що співачка Пузкова, яка виконувала партію Вані (прийомного сина Сусаніна), викликала занадто бурхливе захоплення всього залу, її викликали декілька разів, на четвертий раз вона не вийшла. Втім, публіку не так просто було заспокоїти. На початку третього акту вигуки аж ніяк не вщухали, поки інша частина публіки не почала кричати: «Чиш-чиш!» і «Замовкніть!» О.Ф. Кістяківський був роздратований такою невихованістю і безкультурною поведінкою: «Ни в одной стране в мире, вероятно, нет подобного безобразия в аплодисментах и вызовах, не знают ни меры, ни приличия, мешают другим спокойно наслаждаться непрерывным пением. Видел я немцев в их театрах. Видел горячих итальянцев и нигде не встречал ничего подобного»¹⁷.

¹³ Кістяківський О.Ф. Щоденник. — Т. 1. — С. 223.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Гирич І. Історія України нового часу в сучасній шкільній освіті [Електронний ресурс] / І. Гирич. — К., 2009. — С. 23–24. — Режим доступу : <http://www.memory.gov.ua:8080/data/upload/publication/main/ua/1199/12345678.pdf>

¹⁶ Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX — початок XX ст.) / І. Гирич. — К., 2014. — С. 14.

¹⁷ Кістяківський О.Ф. Щоденник. — Т. 1. — С. 223.

Вигуки, на думку автора щоденника, були від студентів: «Студенты дают самый сильный и самый влиятельный контингент крикунов». Якою б поганою не була поведінка студентів в оцінці О.Ф. Кістяківського, для нашого дослідження вартим уваги є сам факт їх появи у ролі постійних відвідувачів театрів.

«Я советовал репетитору наших детей (Клименку. — О.М.), — продолжает О.Ф. Кістяківський, — чтобы он распространял среди товарищей своих мнение о неприличии подобного поведения»¹⁸. Сам Клименко, щоправда, дотримувався іншої точки зору про джерело безладу в театрі. Він вважав, що «самыми беспардонными являются наборщики и кондуктора»¹⁹. Важко сказати, чому було звинувачено представників саме цих професій, але можемо зробити висновок про те, що вони також були відвідувачами театрів, причому ці випадки не були поодинокими.

Наступна згадка про театр датована 4 лютого 1877 р., приблизно через три місяці після відвідин «Життя за царя». Цього разу слухали «Аїду». Цікаво, що перша постановка опери «Аїда» відбулася в Каїрі 24 грудня 1871 р. Тож київське мистецьке життя суттєво не відставало від провідних світових «новинок». Цього разу увагу автора щоденника привернули не вигуки публіки, а чудові нові декорації та костюми. «Насколько оно действительно соответствует древнеегипетскому, судить не берусь», — критично прокоментував О.Ф. Кістяківський²⁰.

Кілька тижнів по тому стався ще один курйозний епізод театрального життя Києва. Цю історію обговорювали на вечорі у Славатинських²¹, який О.Ф. Кістяківський відвідав наприкінці лютого. Пан Славатинський був у четвер (24 лютого) в опері на «Севільському цирюльнику». Співак Белявський, який виконував роль Дона Базиліо, закріплювався під тодішнього міського голову М.К. Ренненкампа і копіював його манери²². Причому робив це настільки вдало, що викликали оплесками не Белявського, а Ренненкампа. Історія, судячи з усього, ще довго не давала спокою киянам. Вже за місяць по тому О.Ф. Кістяківському про-

¹⁸ Там само. — Т. 1. — С. 223.

¹⁹ Там само. — Т. 1. — С. 223.

²⁰ Там само. — Т. 1. — С. 337.

²¹ Там само. — Т. 1. — С. 363–365.

²² Там само. — Т. 1. — С. 365.

демонстрували фотокартку, яку він описав так: «Ни дать, ни взять Ренненкампф в каком-то costume»²³. Але, як з'ясувалося, це була картка співака Белявського в ролі Дона Базиліо. Тепер М.К. Ренненкампф у всіх на слуху. «Печальная популярность», — підсумовує О.Ф. Кістяківський²⁴.

Наступний епізод містить згадку про домашнє музикування, зокрема, щодо музичних інструментів. Наприкінці XIX ст. потребу киян у музичних інструментах задовольняла велика кількість магазинів і фабрик. Одним з найпопулярніших інструментів у середовищі інтелігенції та заможних верств населення стало піаніно (відносно новий інструмент, який було сконструйовано на початку XIX ст., а у середині XIX ст. він набув сучасного вигляду). Спочатку ці інструменти ввозили з-за кордону, але у другій половині XIX ст. у Києві уже були і місцеві виробники: фабрика А.В. Стробля і Г.І. Мекленбурга. Мати музичні інструменти міг дозволити собі далеко не кожен киянин. Наприклад, піаніно наприкінці XIX ст. коштувало від 400 до 700 рублів²⁵, а рояль — 550–1200 рублів. Наприкінці XIX ст. музичних крамниць, фабрик, майстерень налічувалося у Києві понад сорок²⁶.

У січні 1877 р. подружжя Кістяківських вирішило теж придбати фортепіано²⁷, про купівлю якого вони думати вже декілька років, але «только теперь удастся осуществить наше намерение, не без некоторых, однако ж, денежных затруднений»²⁸. Вартість обраного інструмента складала 500 руб., що було порівняно великою сумою для бюджету сім'ї професора університету, але вже наступного дня відбулося транспортування довгоочікуваного фортепіано.

Досить помітне місце у другому томі щоденника (1880–1885 рр.) займають події, пов'язані з відзначенням Шевченкових роковин. Згадується вечір пам'яті Т. Шевченка 26 лютого 1883 р. Хазяїном цього вечора був Ф.Т. Панченко. Зібралось осіб 150–200, серед присутніх був і В.Л. Самиренко з дружиною. «Вспоминали жизнь поэта, определяли его значение. Пел хор, которым управлял Лысенко. Некоторые дамы были в национальных костюмах. Язык

²³ Кістяківський О.Ф. Щоденник. — Т. 1. — С. 391–392.

²⁴ Там само. — Т. 1. — С. 392.

²⁵ Киевский календарь на 1898 год. — [К., 1897]. — С. 264.

²⁶ Історія української музики. — Т. 2. — С. 466.

²⁷ Кістяківський О.Ф. Щоденник. — Т. 1. — С. 314.

²⁸ Там само. — Т. 1. — С. 314.

господствовав смешанный»²⁹. Згадки про співи, М.В. Лисенка або його хор досить часто зустрічаються у щоденнику. Згадуючи один з вечорів, О.Ф. Кістяківський писав: «Разом пели, Лысенко играл, танцевали на старости метелицу и разошлись в 5 часов»³⁰. Більшість вечорів закінчувалася не раніше першої години ночі, а переважно о четвертій чи п'ятій годині ранку.

Описується підготовка у вересні 1884 р. до студентського Шевченківського вечора³¹. Вечір мав складатися з «музичної частини, промов та студентської гулянки». Ректор університету М.К. Ренненкампф, за спогадами О.Ф. Кістяківського, «целые вечера проводил в совещаниях со студентами, отвел им аудиторию для совещаний, дозволил организовать хор под управлением Лысенка, обещал одобрить программу, состоящую из великорусских, малорусских, польских, чешских и сербских песен. Объявил, что он ассигнует 3000 руб. на устройство вечера»³².

В університеті відбувалися репетиції хору. Але зненацька ректор усе скасував, члени комітету з підготовки вечора оголосили, що складають із себе повноваження. Студенти були схвильовані. Думки з приводу того, що вплинуло на таку зміну в поведінці ректора, розійшлися. Одні вважали, що він хотів продемонструвати свою владу над студентами і вміння їх утихомирювати. Інші говорили, що він взагалі не повинен був дозволяти студентам бути «хазяями» на святі, а якщо вже дозволив, то потрібно відповідати за наслідки такого рішення³³.

Неочікуваним був епізод «музика на плантаціях», описаний у щоденнику від 21 червня 1880 р. О.Ф. Кістяківський відвідував Городищенський завод В.Л. Симиренка. Під час об'їзду бурякових плантацій та пшеничних полів О.Ф. Кістяківський побував на обіді робітників плантацій: «В 12 часов дали сигнал к обеду. Все устремились к курению, здесь же, на поле устроеному около экономии»³⁴. В меню були юшка без яловичини (Петрів піст) і пшоняна каша. «Вдруг заиграла музыка. Некоторые из работниц начали танцевать». Це економ розпорядився грати заради гостя.

²⁹ Там само. — Т. 2. — С. 394–395.

³⁰ Там само. — Т. 2. — С. 74.

³¹ Там само. — Т. 2. — С. 467.

³² Там само. — Т. 2. — С. 467.

³³ Там само. — Т. 2. — С. 467.

³⁴ Там само. — Т. 2. — С. 187.

О.Ф. Кістяківський дав музикантам 2 рублі. Виявилося, що музика є невід'ємною складовою робіт на плантаціях. Утримання музикантів — обов'язок плантатора. «Вечером, по окончании полевых работ, и после ужина, начинаются музыка и танцы»³⁵.

О.Ф. Кістяківський з подивом, навіть з повагою відзначив, що після 15-годинної роботи працівниці ще знаходять в собі сили та енергію для танців: «И если бы не было им это дозволено, то они разбежались бы. С другой стороны, если бы их не принуждали после полтора часовой пляски ложиться спать, чтобы сохранить их силу, они бы плясали до света». «Имея в виду такое значение музыки, некоторые из плантаторов запаслись катеринкою, или шарманкою»³⁶. В.Л. Симиренко навіть замовив М.В. Лисенку покласти на музику українські народні мотиви та цю музику «воплотить» в шарманку. «Пока я не посетил Городищенского завода, я думал, что Симиренко делает это из одного народолюбия. Оказывается, что тут есть и расчет экономии»³⁷, — писав О.Ф. Кістяківський. Тож бачимо, яке важливе значення надавали музиці київські підприємці.

Отже, щоденники О.Ф. Кістяківського є цінним джерелом для дослідження ролі музики у повсякденному житті киян. Вони допомогли нам виявити та реконструювати такі аспекти музичного повсякдення киян, як музичні смаки, рівень музичної освіченості, відвідування театрів і концертів, особливості театральної публіки, приватне спілкування і стосунки між окремими представниками мистецько-інтелектуального середовища Києва, попит на музичні інструменти, їх вартість і доступність для інтелігента другої половини XIX ст., а також проаналізувати особливості сприйняття подій повсякденного життя автором щоденників. Матеріали щоденників О.Ф. Кістяківського свідчать про важливе місце музики, переважно класичної, у повсякденному житті київського інтелігента другої половини XIX ст.

³⁵ Кістяківський О.Ф. Щоденник. — Т. 2. — С. 187.

³⁶ Там само. — Т. 2. — С. 187.

³⁷ Там само. — Т. 2. — С. 187.

Мусяченко О.С.

**МУЗЫКА В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ
КИЕВСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НА СТРАНИЦАХ ДНЕВНИКА
А.Ф. КИСТЯКОВСКОГО**

В статье исследуется место музыки в повседневной жизни киевской интеллигенции второй половины XIX в. на материалах дневника профессора А.Ф. Кистяковского.

Ключевые слова: *дневник, А.Ф. Кистяковский, повседневная жизнь, киевская интеллигенция, вторая половина XIX в., музыка.*

Musiachenko O.

**MUSIC IN DAILY LIFE OF KYIV INTELLECTUALS
IN O. KISTIAKIVSKYI'S DIARY**

The article examines the place of music in daily life of Kyiv intellectuals in the second half of XIX century based on the professor O. Kistiakivskyi's diary.

Key words: *diary, O. Kistiakivskyi, daily life, Kyiv intellectuals, second half of XIX century, music.*